

ARZU POLAD qızı NOVRUZOVA

Bakı Dövlət Universiteti

II kurs magistrant

**RƏFİQ XALİD QARAYIN “MƏMLƏKƏT HEKAYƏLƏRİ”NDƏ
ANADOLU HƏYATININ TƏSVİRİ**

Hər dövr öz ədəbiyyatını yaradır. Ədəbiyyat isə öz yazıçısını yetişdirir. XX əsrin əvvəlləri Osmanlı dövləti üçün çətin bir dövr idi. Müharibələr, itirilən ərazilər, hakimiyyət dəyişiklikləri, etnik azlıqlar arasındakı çaxnaşmalar ölkəni çıxılmaz vəziyyətə qoymuşdu. Belə bir zamanda ziyalılar çıxış yolunu öz milli etnik kimliyini dərk etməkdə, xalqa yönəlməkdə, xalqın problemini anlamaqda və oxucuya çatdırmaqda görürdülər. Xalq isə Anadoluda idi, uzaq idi.

Anadoluda həyat mərkəzdəki kimi deyildi. Uca dağ başında gediləcək bir yol, əyləniləcək bir məşğuliyyət tapmaq asan olmurdu. Anadolu insanı ordunun əsgər ehtiyatı idi. Bu səbəbdən illərlə davam edən müharibələr insanların güzəranını, təsərrüfatını alt-üst etmişdir. Mərkəzdə insanlar universitetlərdə təhsil aldığı halda, əyalətlərin bəzi kəndlərində ibtidai məktəb belə yox idi. İnsanlar təmiz su tapmaqda çətinlik çəkirdi. Mərkəzdə yaşayanlar Anadoluya sürgün yeri kimi, müəmmalı, qaranlıq bir yer kimi baxırdılar. Bəzi ucqar yerlər maarif və mədəniyyətdən xeyli uzaq qalmışdı. Buna görə inanlar öz istəkləri ilə oraya getməkdən çəkinirdilər. Könüllü şəkildə işləməyə gedən gənc müəllimlər və məmurlar isə bir çox çətinliklərlə, müqavimətlə üzləşir, tez bir zamanda mühitin təsirinə düşüb öz ali məqsədlərini unudurdular. Dini mövhumatçılıq baş alıb gedirdi. Əhali övladlarını müasir məktəbə göndərməkdənsə, mədrəsə təhsilini üstün tuturdu. Burada xalq təbabətçiləri və dua ilə xəstəlik müalicə edənlər savadlı həkimdən daha yüksək mövqedə olduğu üçün xəstəliklər baş alıb gedirdi. Həminin bir-birini tanıdığı kiçik bir kənddə hər hansı bir ailədə baş verən hadisənin dediqoduya çevrilib yayılmağı çox sürətlə baş verirdi. Belə mənfi keyfiyyətlərə baxmayaraq, Anadolu əhalisi türk xalqının əsasını təşkil edir. Ona görə bu xalqı maarifləndirmək, bataqlıqdan çıxarmaq lazım idi. Bu vəzifə də, şübhəsiz, ziyalıların, maarifçilərin, ədəbiyyatçıların üstünə düşürdü. Nəticədə, ədəbiyyatda xalqın yaşayışını əks etdirən əsərlər yazılmağa başlandı. Bu mövzuya müraciət edən ilk yazıçılardan biri Rəfiq Xalid Qaray olmuşdur. Onun "Məmləkət Hekayələri" adlı hekayələr toplusu bədii ədəbiyyatda Anadolu mövzusunda yazılmış ilk kamil kitab hesab olunur.

Kitab 1919-cu ildə nəşr edilmişdir. İlk nəşrdə on dörd hekayə işıq üzü görmüşdür. Sonrakı nəşrlərdə hekayələrin sayı on səkkizə çatdırılmışdır. Azərbaycanda isə ilk dəfə 1928-ci ildə latın qrafikası ilə dörd hekayə nəşr olunmuşdur. Bütün hekayələrin daxil olduğu yeni nəşr isə 2006-cı ildə işıq üzü görmüşdür. İndiyə qədər həm türk, həm Azərbaycan ədəbiyyatında Rəfiq Xalid Qaray haqqında müxtəlif yazılar, məqalələr yazılmış, yaradıcılığı geniş tədqiq olunmuşdur.

Rəfiq Xalidin bu hekayələri yazmağa başladığı illərdə Anadolu mövzusunda toxunan, əsərlərində xalq həyatına yer verən yazıçı hələ kifayət qədər deyildi. Ziyalılar xalqı yaxşı tanımırdı. Yazılan əsərlərdə Anadolu sadəcə hadisənin keçdiyi məkan olaraq istifadə edilirdi. Rəfiq Xalid isə digər yazıçılardan fərqli olaraq həm gəncliyində Anadoluya etdiyi səfərlərdə, həm də sürgün illərində xalqın içində yaşamışdı. O, İstanbullu bir gənc gözü ilə xalqın məişətini, adətlərini, problemlərini yaxından müşahidə etmiş və ona qərribə gələn real hadisələri səmimi bir dillə qələmə almışdır. Onun hekayələrində Anadolu həyatı olduğu kimi, bəzək-düzəksiz, bütün reallıqları ilə təsvir olunmuşdur. Bu səbəbdən həmin hekayələr geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanmış və illər keçsə belə unudulmamışdır.

Müəllifin hekayələrinin sevilməyinin bir səbəbi də, dilinin sadə xalq dilinə yaxın olmağı, həminin anlayacağı bir dildə yazılmışdır. Hekayələri Azərbaycan dilinə ilk dəfə tərcümə edən C. Axundzadə kitabın ön sözündə bu haqda belə yazmışdır: "Dili olduqca işlənmiş, yonulmuş bir üslubdur. Osmanlı aristokratiyasının yeniləşmiş və təbiiləşmiş bir dilidir. Onu rusların Turgenyevi məqamında tuta bilərik. Həmin rusların 1840-cı illərdəki "xalqa doğru" şüarının eynini də Türkiyədə görmüş oluruq. Lakin burada xalq yerinə Anadolu keçmişdir" (3, 5 s.).

"Məmləkət Hekayələri" kitabına yazıçının Anadolu mövzusunda yazdığı hekayələrdən əlavə, müxtəlif mövzularda yazdığı ilk hekayələri də daxildir. Rəfiq Xalid yaradıcılığının ilk illərində müxtəlif mövzularda hekayələr qələmə aldıqdan sonra bir müddət qələm saxlamış, sürgün illərində səfəri əsasında yenidən hekayə yazmağa davam etmişdir. O, Anadolu reallıqlarından bəhs edən hekayələrini əsasən sürgün illərində və sonrakı illərdə sürgün xatirələri əsasında qələmə almışdır.

Rəfiq Xalid Qaray Anadolunu mədəniyyəti, gözəllikləri, qonaqpərvərliyi ilə deyil, hər cür eybəcərliyi, nadanlığı, nöqsanları ilə təsvir etmişdir. Hekayələrin çoxu süjetlərin ruhuna uyğun olaraq şaxtılı qış günlərində, kasıb kəndli daxmalarında cərəyan edir. Müəllif hadisənin nəticələrini təsvir edərkən də sözlərdən yox, təbiət təsvirlərindən, məkanların aurasından, havanın şəraitindən istifadə edir. Hekayələr adətən belə təsvirlərlə başlayır və bitir. Məsələn, "Küsəyən Ömər" hekayəsində Ömər qazının məğlub olduğu gün hava yağmurlu və şaxtılı idi. "Yatıq Əminə"nin vəfat etdiyi gün də qar yağdırdı...

Onun ən çox toxunduğu məsələlərdən biri əyalətlərdəki əyləncə məclisləri və bu əyləncələrin iştirakçısı olan məmur və əxlaqsız qadınların həyatıdır. Yazıcının sürgün illərində İstanbuldan gələn gənc biri olaraq kənd və qəsəbələrdəki əyləncələrlə xüsusi maraqlandığı hiss olunur. Zətən ucqar bölgələrdə əhalinin işdən sonra yığılıb əyləncələr, məclislər təşkil etməkdən başqa vaxt keçirəcəyi bir məşğuliyyət çox azdır. Adətən belə əyləncələr sadəcə kişilərin iştirak etdiyi içki məclisləri olur. Çünki o illərdə nəinki Anadolunun ucqar bir kəndində, hətta İstanbulda da qadınların kişilərlə birlikdə məclislərdə iştirak etməyi yaxşı qarşılanmırdı. Məclislərin qadın iştirakçıları isə təkcə əxlaqsız adlandırılan qadınlar olurdu. Belə qadınlar maddi ehtiyacdən və digər müxtəlif səbəblərdən bu yola üz tuturdular. “Sarı Bal”, “Yatıq Əminə” və “Şaftalı Bağçaları” belə hekayələrdəndir. Bu hekayələrin fərqi ondadır ki, “Sarı Bal”da məclislər hamıdan gizli, qapalı qapılar arxasında keçirildiyi halda, sonuncu hekayədə məmurlar açıq-aşkar “şaftalı bağçaları”nda içkili məclislər təşkil edir, birlikdə əylənirlər.

Bəzən belə hallar da olur. Qadın heç bir şey etmədiyi halda cəmiyyətin ona vurduğu əxlaqsız damğasını bütün həyatı boyu daşımağa məcbur olur. “Yatıq Əminə” hekayəsində əxlaqsız adlandırıldığı üçün mühafizəkar yaşayan ucqar bir qəsəbəyə sürgün edilən Əminə orada yaşadığı müddətdə heç bir mənfi hərəkət etməməyinə baxmayaraq, cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmur. Əhali ona nə iş, nə də çörək verir. Beləcə, heç kimin kömək etmək istəmədiyi, kömək etməyi özünə yaraşdırmadığı Əminə soyuqdan və aclıqdan daxmasında ölü tapılır. Burada artıq rollar dəyişir. Heç kimdən kömək görməyən Yatıq Əminə möhtac olduğu halda əxlaqsızlıq edib pul qazanmadığı və dilənmədiyi üçün namuslu şəkildə aclıqdan ölür. Namus və əxlaqları ilə öyünən qəsəbə əhalisinin isə iç üzü ortaya çıxır. Kim olursa olsun, möhtac olan bir qadına yardım etmədikləri, onu bu yoldan çəkendirib xilas etmədikləri üçün əsl əxlaqsızın onlar olduğu məlum olur. Halbuki, Əminə bu qəsəbəyə “əxlaqlı insanlar” içində tərbiyə olunmaq, cəmiyyətə qaytarılmaq üçün göndərilmişdi. Onlar isə Əminəni cəmiyyətdən kənarlaşdıraraq məhvinə səbəb olurlar.

Məmur həyatı Rəfiq Xalidin bütün yaradıcılığı boyu ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biridir. “Məmləkət Hekayələri”nin məmurları məsuliyyətsiz, vəzifələrinə ciddi yanaşmayan, rüşvətlə hər şeyə göz yuman, tənbel, qorxaq, əyləncə və qadın düşkünüdür. Öz nüfuzlarından istifadə edərək istədikləri hər şeyi edə bilirlər. Bunlar o illərdə sonu yaxınlaşan dövlətin zəifliyi ucbatından yoxlanılmayan və ya gözdən çıxarılıb əyalətlərə sürgünə göndərilən məmurlardır. Əsərlərdə hər məmurun özünəməxsus bir xüsusiyyəti olsa da, ümumi bir məmur tipi və oxucuya çatdırılmaq istənen ümumi məsələlər var.

“Qoca Öküz” hekayəsində Hacı Mustafa Ağanın torpaqlarını böyüdüb işlərini həll etməyinə göz yuman rüşvətxor məmurlarla, “Boz Eşşək”dəki vəzifələrinə laqeyd yanaşan məmurların etdikləri hərəkət görünüşdə fərqli olsa da, mahiyyətə eynidir. Yaxud “Sarı Bal”ın evində tutulan kaymakamla “Şaftalı Bağçalarında” kef məclisləri təşkil edən məmurlar cəmiyyət tərəfindən fərqli qarşılanırsalar da, bu onların hər birinin qadın düşkünü olduğu reallığını dəyişdirmir. Bunlardan fərqli olaraq, “Yatıq Əminə” hekayəsindəki Leytenant Sabri qəsəbə əhalisinin qınağından qorxur, Əminəyə yaxınlaşmağı özünə yaraşdırmır. Lakin ağlından keçirir.

Eyni şəkildə, müəllifin ilk hekayələrindən biri olan “Qonşu Namusu” hekayəsində İstanbulda yaşayan vəsadə bir məmur olan Baqi bəyin xəyanət edən həyat yoldaşına göz yummağı ilə mühafizəkar bir qəsəbədə yaşayan lal-dinməz Vəhbi əfəndinin zorla evləndirilməyinə səs çıxara bilməməyi eyni səbəbdəndir. Hər ikisi stabil iş və həyatlarının pozulacağı, çətinliyə düşəcəkləri üçün qorxur və müqavimət göstərə bilmirlər. Belə məmurlar işlərində də yenilik etməkdən qorxur, yerlərində addımlayırlar.

Cəhalət, nadanlıq və bu səbəbdən qeybətçilik Anadolu insanının düçar olduğu bəlalardan biridir. Hər cür yenilikdən, məlumatdan uzaq qalmaq insanları istər-istəməz dediqoduya və bilgisizliyə aparır. Hər kəs kimdənsə eşitdiyi məlumata inanır. Gerçəyi görmür. Qapalı cəmiyyətdən uzaq həyat görməyə imkan vermir. Məlumatlar, əsasən kişilərin toplaşdıqları qəhvəxanalarda yayılır. Məsələlər burada müzakirə edilib həllini tapır. Belə bir şərait bəzi hiyləgərlərin insanları istismar etməyinə gətirib çıxarır. Onlardan biri yalançı din xadimləridir. “Pir” hekayəsindəki Abdi xoca obrazı belələrindəndir. O, kənddəki nüfuzunu itirməmək üçün insanlara yalan danışmaqdan çəkinməmişdir. Yaxud dostluğundan istifadə edərək Vəhbi əfəndini yalana inandıran imam da onu

istismar etmiş sayılır. “Yatıq Əminə”ni mədh edən Hacı Bəkir Əfəndi də adına uyğun hərəkət etməmişdir.

“Göründüyü kimi,Rəfiq Xalidin əsərlərindəki qəhrəmanlar mühitin təsiri nəticəsində ya məhv və ya da mənən şikəst olurlar”(2, s.15). Qüsurlu bir cəmiyyətdə heç kim öz yerini tapıb dürüst yaşaya bilmir.

Rəfiq Xalid Qaray “Məmləkət Hekayələri”ndə yaxından tanış olduğu Anadolu insanını, Anadolu mühitini bütün xüsusiyyətləri ilə, hərtərəfli qələmə almaq, əks etdirmək istəmiş və buna kifayət qədər müvəffəq olmuşdur. O, dilinin sadəliyi kimi, təsvir etdiyi insanları da bütün sadəlikləri ilə vermiş, olduqlarından yaxşı və ya pis təsvir etməyə çalışmamışdır. Onun qələminin sehri də elə bu xüsusiyyətindədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aktaş Şerif. Refik Halid Karay. Ankara, “Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları”, 1986, 150 s.
2. Əhmədov Əhməd. Rəşad Nurinin romanları. Bakı, “Azərbaycan SSRİ Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı”, 1965, 170 s.
3. Xalid Rəfiq. “Həqqi Sükut”. Bakı: “Azərnəşr”, 1928, 40 s.
4. Karay Refik Halid, Memleket Hikayeleri. İstanbul, “İnkilap Kitabevi”, 2018, 198 s.
5. Qaray Rəfiq Xalid. Məmləkət Hekayələri. Bakı, “Nurlan”, 2006, 169 s.
6. Quliyev Elman. Türkiyə türk ədəbiyyatı. Bakı, “Orxan”, 2003, 122 s.

XÜLASƏ

Rəfiq Xalid Qaray türk ədəbiyyatının görkəmli hekayə ustadlarından biridir. O, dilinin və üslubunun sadəliyi ilə seçilir. Onun bu qədər tanınmağında Anadolu həyatı ilə bağlı yazdığı hekayələr böyük rol oynayır. Burada yazıçının həmin hekayələrinin ideya və məzmun xüsusiyyətləri, obrazlar aləmi təsvir edilmişdir. Hekayələrdə Anadolu mühiti bütün xüsusiyyətləri ilə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: Rəfiq Xalid Qaray, məmləkət hekayələri, Anadolu, Anadolu insanı, cahillik
Rəyçi: prof. F.A.Ağayeva